

GRI-rapport 2003:2

Svenska företag i deckarromaner 1943-2001

Barbara Czarniawska

Svenska företag i deckarromaner 1943-2001

Barbara Czarniawska

GRI, Handelshögskolan vid Göteborgs universitet¹

¹ Grunden för denna uppsats är min föreläsning "Svenska företag i deckarromaner 1943-2001" som hölls på Malmestensdagen i april 2003, på Handelshögskolan vid Göteborgs universitet. Många tack går till Carl-Johan Gadd, Claes Ohlsson, Lise-Lotte Olausson och Ulf Olsson.

Svenska företag i deckarromaner 1943-2001

(Swedish companies in detective novels 1943-2001)

Abstract

Fiction offers many interesting insights to students of management. In the first place, many novels contain elements of historical ethnographies, portraying the ways of life – and organizing – that vanished in the past. Second, the contemporary novel is a part of a contemporary discourse, and therefore one of the media that reflects and shapes the general image of economic enterprise and its management. Detective novels are especially interesting as they are characterized by special care in describing practices in a trustworthy detail (rather than a psychological veracity). This essay analyzes the changes in description of Swedish companies in Swedish detective novels. It begins with the first famous Swedish detective story writer, Stieg Trenter and his works, and continues until the present time. It ends with a plea for a close scrutiny of ties between popular culture and management.

SVENSKA FÖRETAG I DECKARROMANER 1943-2001

Skönlitteraturen erbjuder många intressanta insikter för företagsekonomer. Dess författare kompletterar vetenskapliga fältstudier med bilder av företag som aldrig studerats av forskare – därför att de ligger långt tillbaka i tiden, eller därför att ingen fått access till dem (Czarniawska, 1999). Man kan hävda att det går att hitta historiska etnografier (eller åtminstone bitar av dem) i skönlitteraturen. Sådana etnografier utgör ett mycket viktigt komplement till makrohistoriska beskrivningar, som t ex hos Carlo Ginzburg (1976/1997) eller Robert Darnton (1984).

Är då inte romanbeskrivningar fiktiva, till skillnad från de faktapresentationer som finns i forskarrapporter? De är fiktiva, men bara i en av ordets betydelser: nämligen att de inte har precisa motsvarigheter i den faktiska ekonomiska verksamheten. Men de kan vara sanna på andra sätt. För det första, är de ett uttryck för den allmänna diskursen, vilket betyder att de inte bara avspeglar verkligheten som upplevd vid en viss tid på en viss plats, utan även formar den. Om den avspeglande funktionen verkar vara odiskutabel, är den uppmärksamhet som ägnas den andra fortfarande inte tillräcklig. I en artikel i Göteborg-Posten som beskrev dokumentären "Bröder i brott"² påstods det att en ung brottsling, som är en av huvudpersonerna i dokumentären, kunde alla repliker ur Brian de Palmas film *Scarface* utantill. Deckare kan vara sanna i meningen att de troget återger den allmänna uppfattningen om företag under en viss epok, men även att de bidrar till formandet av denna uppfattning.

Deckarromaner, eller åtminstone en viss typ av dem, ställer också höga krav på trovärdigheten i detaljerna, även om detta inte gäller psykologiska skildringar. Som Johan Asplund sa om Trenter, med all rätt: "Den som efterlyser 'psykologisk trovärdighet' efterlyser i regel bara sina egna favoritklichéer. Man bör fråga sig, om historien går ihop" (1982: 85). Och att "historien går ihop" behöver inte betyda att den är sann eller ens sannolik, utan att den "går ihop". Det har gjorts mängder av

² Av Noomi Liljefors och Mats Sundgren (GP 03-01-23).

experiment som testar olika lösningar till det "stängda-rummet-brottet" och många läsare har besviket protesterat om ett visst gift i verkligheten inte fungerar så som det beskrivs i romanen. Resultatet blir att bakgrundsbeskrivningarna ofta är en komprimerad produkt av forskning lika avancerad som den vetenskapliga, men utförd på andra premisser av författarna, som förberedelse till romanskrivandet. Jag skall återkomma till denna skillnad i premisser.

Intressant nog är det inte de verk som har företagande eller ledning som huvudtema som är de mest givande. Sådana verk brukar innehålla en stark teori – författarens – och själva romanen betraktas som bevis på denna teoris giltighet.³ Mycket mer intressanta är romaner som har ett annat huvudtema – t ex en mordgåta – där beskrivningen av ett företag utgör bakgrunden och just därför måste skapas på ett trovärdigt sätt. Detta "trovärdighet" byggs på att läsarna känner igen den beskrivning som ges. På detta vis redogör många deckarförfattare – bl a Trenter – en bild av företagen som är typisk för deras tid och deras plats, utan att ha det som syfte. Det räcker med att ha en känsla för tidsandan, och att ha personliga erfarenheter och kontakter med denna sfär i samhället.⁴ En analogi som man kan använda här är den mellan bilden av företaget som finns i dagens media och i dagens forskning. De skiljer sig åt dramatiskt åt; och även om man kan hävda att den vetenskapliga avspegling är "korrekt", är det utan tvekan den som dominerar populär kultur som har mest påverkan på människors sätt att prata och handla. Slutsatsen från detta är att, istället för att kämpa för att få "sin" bild godkänd, borde forskarna intressera sig mera för populärkulturens roll i skapandet av den ekonomiska verksamheten.

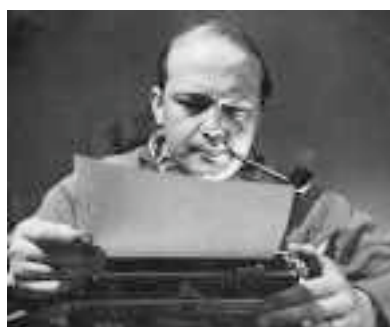
I denna uppsats väljer jag svenska deckare för att följa en bild av företag och dess förändring genom åren. Det svenska företagens historia efter andra världskriget har berättats av Stieg Trenter i elva av hans romaner skrivna 1943-1966. De författare som kom efter Trenter (t ex Sjöwall och Wahlöö) var mindre intresserade av företag:

³ Detsamma gäller filmer. Jfr bröderna Cohens *The Hudsucker Proxy* (*Strebern*) med dess enkla tes och Lasse Halmströms *Once Around*, en kärlekshistoria som i förbigående visar insocialisering av fastighetsmäklare.

⁴ Jfr deckare av Maria Lang, som är briljant när det gäller att beskriva Norstedts eller KB, "hennes" miljö, och använder sig av de mest naiva stereotyper när det gäller polisarbete eller företagandet.

de återger andra samhällliga problem, en tradition som förs vidare av Henning Mankell. I det sena 1990-talet kommer företaget tillbaka till centrum av den offentliga diskursen och så gör även deckarromanen. Analysen avslutas med Helene Thursten "Den krossade tanghästen" (1998) och David Lagerkrantz "Stjärnfall" (2001), två skildringar av den nya ekonomin.

Stieg Trenter och hans värld

Stig Ivar Johansson (1914-1967) började skriva som reporter under abessinska kriget. Han bytte namn till Stieg Trenter 1936 (efternamnet kommer from E.C. Bentley's *Trent's last case*). Han debuterade 1943 med kriminalromanen *Ingen kan hejda döden*. I *Farlig fåfänga* (1944) introducerades problemlösaren, fotografen Harry Friberg, som blev den ständigt återkommande huvudpersonen i romanerna, med undantag för spionberättelsen *Som man ropar...* (1944). Friberg utvecklades till att bli en av svensk kriminallitteraturs mest uppskattade fiktiva gestalter i böcker som har kommit att räknas som klassiska inom genren.⁵

"1944 föddes den moderna svenska detektivromanen"⁶, skriver Bo Lundin (1982:5), och han är bara en av många som pekar på Trenter som "klassikern bland svenska deckarförfattare" (Holmström, 1982: 32). Man kan dock lite provocerande hävda att det som gjorde Trenters böcker till klassiker (och till lämpligt material för den här uppsatsen), var Trenters brist på fantasi. Visst var han en mycket god berättare och intrigskapare, men när det gällde att beskriva – städer, miljöer, människor – kunde han bara göra avspeglingar. Och det gjorde han: omvandlade Stockholms fotografier till ord, och sina vänner och bekanta till rollfigurer. Harry Friberg är en blandning av

⁵ Nationalencyklopedin, http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=3 309 88, 2003-01-22.

⁶ Han räknar inte med *Ingen kan hejda döden* från 1943, dels därför att Harry Friberg inte är med, men möjligtvis också därför att det påstås att Trenter har skrivit den tillsammans med Arne Holmström (Holmström, 1982).

K.W. Gullers yttre och Trenters önskebild av sig själv (enligt K.W. Gullers intervju av Sörmark, 1982). Kommissarien Vesper Johnson får i texten en omvänd funktion av Hercule Poirot, och lånar drag från Runar Karlströmer, redaktör för *Allers*. Att dessa avspeglings är detaljerade och korrekta berodde på Trenters träning i journalistik. Gullers säger: "Han kunde verka improvisatör och humörmänniska, men som skribent var han en pedant. Han kunde kolla och kolla, inte bara att hans intriger höll logiskt utan också att den verklighet han beskrev inte kunde visa upp det minsta slarvfel" (Sörmark, 1982: 22).

Denna uppsats är baserad på ett urval av Trenters deckare där företag och företagare spelar en tydlig roll. Ett litet företag avspeglas genomgående – Harry Fribergs fotografbyrå – men jag tänker inte fokusera på denna. Istället kommer jag presentera den övriga bilden, den som med tiden kom att förändras. Tre böcker kommer särskilt att utnyttjas som exempel: *Eld i håg* (1949), *Tiga är silver* (1955) och Trenters sista bok, *Sjöjungfrun* (1966).

ÅR	TITEL	FÖRETAG	FÖRETAGARE
1943	Ingen kan hejda döden	import/investering	offret
1944	Farlig fåfånga	konstgalleri	mördaren
1948	Träff i helfigur	bokförlag/ modesalong	– mördaren
1949	Eld i håg	sillkoncern	offret
1950	Lek, lilla Louise!	arkitektkontor	motivet till mordet
1952	Ristad i sten	gjuteri/ blomsterateljé	skurkar
1955	Tiga är silver	gods/sågverk/snickeriverkstad/ plastfabrik	offret/mördaren
1957	Kalla handen	upppinnare/maskinfabrik	offret
1962	Sturemordet	bokförlag	offret
1964	Guldgåsen	show-business	mördaren
1966	Sjöjungfrun	skeppsrederi	mördare: en socionom

Trenters värld

"Trenter är i många avseenden en skildrare av 40-talet långt upp på 60-talet", säger Karl G. Fredriksson (1982:75). Det är just detta 40-talets (även 30-talets?) landskap som jag kallar för "Trenters värld". Hur ser den ut? Det finns många intressanta likheter med den värld vi lever i nu, kanske fler än i den som man kan finna hos t ex Sjöwall och Wahlöö. Trenters värld är t ex fylld av små- och medelstora företag. I bakgrunden dyker det upp stora företag, ofta kallade för "storindustri",⁷ och sådana statliga organisationer såsom polisen, SJ och Kungliga Postverket. Bland små- och medelstora företagen finns det gammaldags gods, investmentbolag, familjeföretag och firmor startade av yrkesutbildade (sådana som Harry Friberg) samt amatörer (kvinnor i Trenters böcker startar oftast modesalonger eller konstgallerier).

Detta landskap kan lätt förklaras med genrens krav. Trenter skriver traditionella deckarromaner i engelsk stil, där girighet är den huvudsakliga mordorsaken, vilket kräver rika människor – antingen som offer, bovar eller misstänkta. Det finns dock mer i denna världsbeskrivning. Som visats av t ex Marie-Laure Djelic (1998), hade de flesta europeiska länder efter andra världskriget just en sådan ekonomisk struktur. Små och stora företag, ägda av enstaka personer eller familjer dominerade; marknaden var relativt oorganiserad (svagt reglerad), och handeln och tjänsteproduktion spelade en stor roll.

Vad finns det för andra likheter mellan vår och Trenters värld? Utifrån en företagsekonomisk perspektiv är det slående, och en smula överraskande, hur stor roll marknadsföring verkar spela för företagen. Kriget har knappt tagit slut,

⁷ Som påpekat av Nils Arell (1986:37), svenska "jättar" var inte särskilt stora internationellt sett vid förra sekletsskifte.

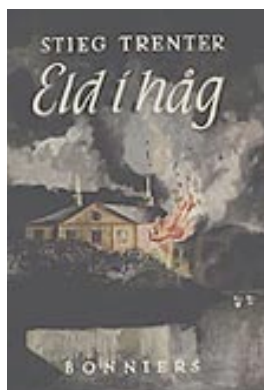
sockerransonering nämns, men många söker Harry Fribergs tjänster – både i Sverige och i övriga Europa.

Ekonomisk redovisning framställs som ett mysterium, vilket man hade kunnat vänta. Som en följd av detta är kamrerer antingen skurkar eller räddare. Ett exempel på det senare är Harry Fribergs Vikbo, som vet allt om företaget och faktiskt styr sin chef. Karin Winroth (1999) påpekar att bokföring var en självklar del av de professionellas arbete, t ex advokaters, vilket gjorde att det inte uppfattades som en del av "management".

Det som tydligast skiljer Trenters värld från vår är teknologin (både produktions- och kommunikationsteknologi). Intressant nog, står ändå kommunikation ofta i centrum: bilar, tåg, flyg, telefoner, telegrafer – det som saknas är datorer och mobiltelefoner. Och när det gäller bilar, kör romanfigurerna engelska, franska och amerikanska bilar. "Den gamla Volvon" dyker upp två gånger som en taxi, eller droska, för att använda Trenters uttryck.

En tydlig bild av Trenters värld finns i "Eld ihåg" från 1949. Handlingen flyttas till Göteborg, inte för sista gången när det kommer att handla om stora pengar och (relativt) stora företag.⁸

⁸ Harry Friberg och hans journalistbekant Robert Orten träffas av en slump på Rosenbad och gör därefter sällskap till en brandlarmsutryckning ute i Mariedal som dock visar sig vara falsk. Larmet går dock på nytt, på riktigt, och inne i det nedbrunna huset påträffas Robert Ortens farbror, en rik sillfabrikant. Han dör så småningom av skadorna och hans släktingar samlas i Göteborg för begravningen. Även Harry Friberg är på plats och kommer att närvara vid en annan utryckning där en av sillkoncernens anställda hittas innebränd på Basaren. Ett nytt testamente spelar en stor roll för dramats upplösning. (Sammanfattningar är förkortade versioner av sammanfattningar av Trenters deckare av Lilian Fredriksson, 1982).

Eld i håg (1949)

Företaget som står i handlingarnas centrum är "en sillkoncern". Den är familjeägd, har ett "stockholmskontor" (familjen är från Stockholm, men utövar sin verksamhet i Göteborg). Hur stor kunde den vara? Livsmedelsindustrin utgjorde 22% av salutillverkningsvärdet år 1947 (på andra plats efter malmbrytning och metallindustri), och sysselsatte 54 000 arbetare (femte plats, Arell, 1987a). Havsfisket på Västkusten hade sina gyllene år mellan 1950-1965, men ersattes efterhand med fisket i Östersjön, pga överfiskning och avsättningsproblem (Arell, 1987b).

Runt sillkoncernen finns det, med undantag för en "Svensk Tidning", många små företag, särskilt i tjänstebranschen. Den välkända förskjutningen av sysselsättningen, från den varuproducerande till de tjänsteproducerande sektorerna, som skedde under 1960-talet, måste ha berott lika mycket på minskningen i först jord- och skogsbruket, och sedan, efter 1965, även inom industrin (Arell, 1987a), som på en ökning av tjänster. Dessutom kan man förklara den senaste tidens ökade tjänstesektor med uppkomsten av nya tjänster: datatjänster, konsulter, osv. När det gäller traditionella tjänster – restauranger, syateljéer, osv, verkar de påträffas mycket oftare i Trenters böcker än nu. Vi lever numera i ett *self-service*-samhälle, om något.

Sillkoncernens interna funktioner följer en mall som är typisk för "familjekapitalismen". Det är självklart att man rekryterar chefer framför allt inom familjen och att de inte har någon yrkesutbildning – de är amatörer:

[Carl]... var den ende av David Ortens släktingar som var verksam i företaget, och efter chefens frånfalle hade han – åtminstone tillfälligt – tvungits att rycka in på dennes plats (...)

Han var relativt ung för en sådan chefspost, blott tjugufem år. Han hade under två år förestått stockholmskontoret. Han bekände att han alltid varit fascinerad av sillens gåtfulla uppträdande i haven. Han hade studerat all tillgänglig facklitteratur men lustigt nog aldrig deltagit i fisket. (...)

Som jag tidigare antytt stod reklamverksamheten i centrum. Det kan bero på ett behov att förklara Fribergs ständiga närvaro, men Friberg är för det mesta anställd av ett annat företag än det som är kopplat till brottet. Nätverkande och marknadsföring verkar uppta en stor del av de högsta chefernas tid:

- Jag kom ihåg varje steg jag tog i onsdags ... Hela morgonen dikterade jag brev, och lunchen åt jag som vanligt på N.K:s terrass. Sen hade jag ett sammanträde med våra annonsmän, och därifrån for jag direkt till Dramaten och åt middag tillsammans med vår reklamchef (96-97).

Företaget är paternalistiskt: ägaren kan anställa vem som helst som han fattade tycke för, och lekte gärna Pygmalion med sina mindre lyckligt lottade anställda. När de får en kamrerfunktion kan det dock sluta olyckligt:

Det gäller ett gammalt faktotum i företaget, han är visserligen bara femtifem år, men han har varit anställd närmare fyrtio. Han är kamrer – men mera till namnet än till gagnet... (104)

Jag fick se en lastbil som körde bort med en massa tunnor från ett magasin ...[Kamrern] fick syn på mig när han stängde dörrarna. Han förstod att jag förstod, han la upp korten utan att jag ens bad om det. Han grät som en unge.

- Och du lovade att inte skvallra?

Vad skulle du själv ha gjort? Vem hade för resten givit honom smak för kroglivet?

Jo, gubben i sin självrådighet (...) Och vems silltunnor var det som rullade i väg? Jo, gubbens. På sätt och vis var det inte mer än rätt, tyckte jag, att han fick betala för sina misslyckade försök att spela Gud Fader. Och inte blev han fattigare av det (174).

Det mest slående exemplet på teknologiskillnader är kanske inte det att det saknas datorer och kopieringsmaskiner utan just fuskets själva teknologi – som är så oerhört enkel:

... hon hade överraskat honom med ett radergummi i handen och några fakturor på bordet. (175)

Denna värld, som Trenter kände så väl till, höll på att omvandlas, och även om Trenter "skildrade 40-talet långt upp på 60-talet", var han för bra observatör för att inte upptäcka det.

Världen omvandlas

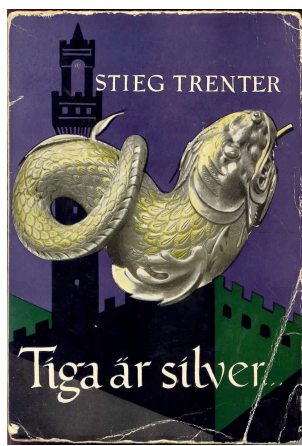
Strukturomvandlingen av den svenska ekonomin har beskrivits detaljerat av många forskare (se t ex Arell, 1987). I det som följer tänker jag dock använda mig av en typologi av nationella industrisystem föreslagen av Marie-Laure Djelic (1998) i hennes beskrivning av strukturomvandlingar i Europa efter 1945. Hennes typologi börjar med en ideal typ som aldrig har existerat i historien, men som traditionellt används som en tankefigur: en *laissez-faire*-ekonomi. I själva verket är perioden innan familjekapitalismens genombrott betecknat som någon variant av feodalism i övriga europeiska länder. Den svenska varianten är unik i det att trots att Sverige hade en jordägande adel, fanns det aldrig livegenskap. De fria Bönderna utgjorde det fjärde ståndet i riksdagen (tillsammans med Adel, Borgare och Prästerskap). Kapitalismens historia börjar med familjekapitalism, övergår i organiserad kapitalism (där aktiebolag utgör den populäraste ägandeformen) och slutligen, under stark amerikansk påverkan, fast i Sverige med starkt samband till staten, till en korporativ kapitalism.

Marie-Laure Djelic (1998) : En typologi av nationella industrisystem

	<i>laissez-faire</i>	familje-kapitalism	organiserad kapitalism	korporativ kapitalism
storlek	små företag	små / mellan-stora företag	små / mellan-stora företag	stora företag
ägande	personlig	personlig el. partnerskap	partnerskap / aktiekapital	aktiekapital / börsnotering
organisations-struktur	ej formaliserad	ej formaliserad	ej formalis. / funktionell	funktionell el. mångdivisionell
styrning	fria marknader	löst organiserade marknader	formellt organiserade marknader	marknader ersätter hierarkier

Trenters skrifter beskriver övergången från familjekapitalism till organiserad kapitalism men slutar vid tröskeln till den korporativa kapitalismen. Det är flera förändringar som är på gång och Trenter fångar dem särskilt tydligt i "Tiga är silver" (1955)⁹.

Från gammalrika till nyrika

Den klass, vars sista andetag läsaren kan observera i Trenters böcker är de gamla godsägarna, som inte bara var markägare utan också industrialister med en ganska diversifierad verksamhet:

Carl Armand Ekenskiöld hette Ekeroth innan han adlades och han drev vid pass sex tegelbruk, en hattfabrik, arton brännvinsbrännerier, fyra så kallade säterier av vilka Farsta låg honom närmast om hjärtat... (134).

Så pass sent som 1955 har de bara en mycket värdefull konstsamling kvar samt några resterande stycken mark. Som brukligt, söker de en utväg genom att alliera sig med de nyrika:

Energisk pojke. När han gjort värnplikten köpte han sågverket och sen steg träpriserna så han fick råd att lägga sej till med en snickeriverkstad som körde med skärbräder av teak och borsthandtag av furu. Sen bytte han bank och namn (...) Och strax inföll en ny epok – plastepoken – och då blev snickeriverkstaden plastfabrik och då råkade han träffa en viss fröken Blanche Ekenskiöld, tycke uppstod och

⁹ Alice Tapper, på hemresa på kontinenten, gör ett tåguppehåll i Lausanne och råkar träffa en annan svensk som inviterar henne till restaurang Coq Rouge. Denne infinner sig inte, men istället upptäcker Alice en död man, också svensk, i ett av restaurangens sidorum. Harry Friberg kommer till hennes undsättning. De färdas genom Italien men spaningarna efter den mystiske svensken ger inget resultat utan de återvänder till Sverige där deras spaning leder dem till Farstagården där familjen Ekenskiöld härskar. En av döttrarna är gift med Henrik Nyers som Alice känner igen som den mystiske svensken från Lausanne.

bröllop ståndade. (...) I fjol taxerade han för trettiofemtusen¹⁰; det måtte vara en duktig karl (147).

Som vi får veta betraktar fröken Ekenskiöld sin make enbart som en *cash-cow* som skall användas för att rädda hennes hem och konstsamling. Det intressanta är även att den nyrike "energiske pojken" fortfarande är fylld av vördnad inför den gamla adelsfamiljen, och förstår inte – förrän det är för sent – att deras räddning blir hans fall.

Vi får inte glömma att det ekenskiöldska hemmet var enastående i sin prakt (...) De måste ha haft en magisk glans som trollband besittarna – och ställde krav på dom (278-279).

Vem skall den nyrike svärsonen försvara familjen Ekenskiöld mot? Det är staten som dyker upp som en ny, hotande aktör.

Staten som en ny aktör

Familjen Ekenskiöld fruktar framför allt staten – och skatterna. Till att börja med förlorar de sin mark. Här talar Harry Friberg med fröken Ekenskiöld:

- Det är snart slut med Ekenskiöldarna.... Förra veckan exproprierade stan sjuhundra tunnland av oss – på de bästa åkerbitarna står det radhus nästa år.
- Det blir pengar!
- Pengar, sade hon föraktfullt. Staden ger och staten tar.(...)
- Låt oss diskutera de höga skatterna.
- Aldrig! (138).

Även Friberg delar denna nostalgiska längtan efter en tid som kommer att försvinna:

- Det måste vara smedjan, sade han med en suck. Våra barn kommer att fråga oss vad "smedja" betyder. (...) Farstanäset, sade han. Campingplats och friluftsläger, Stockholms Stads.(...)

¹⁰Motsvarar 411 637 kronor 2002.

- Du kan inte hejda utvecklingen, sade hon...
- Men jag får väl för fan tycka illa om den (184).

Men Staten visar sin illvilja framför allt med arvsskatten, ett problem som är aktuellt även idag:

Rövaren var Staten, den svenska Staten (...) när fadern dog skulle värderingsmän komma travande och värdera och addera och ingen av dom skulle taxera lösöret för mindre än två miljoner kronor¹¹. Två miljoner! Vet ni vad staten skulle ha tagit i arvs- och kvarlåtenskapsskatt? Drygt 800 000¹² - nära hälften. I praktiken hade det betytt att systrarna hade fått lov att mer eller mindre tvångsförsälja inemot hälften av deras fädernehem, vilket betyder att det skulle ha skingrats (278).

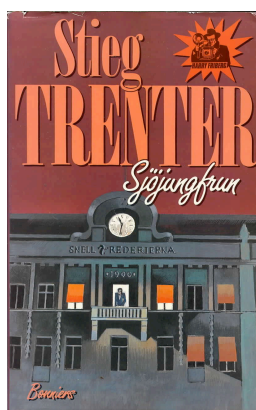
Vi vet utifrån historien att många "energiska pojkar" kommer att överleva och bygga upp en ny ekonomi, samtidigt som många familjeföretag överlever – om de bara förändras tillräckligt mycket.

På väg till en ny värld

Det sista stadiet i Marie-Laure Djelics typologi är den "korporativa kapitalismen". Efter andra världskriget började Europa "amerikaniseras" – i Frankrike och Tyskland av politiskt tvång, i Sverige frivilligt (Löfgren, 1993). Amerikaniseringen medförde stora företag, aktiekapital eller börsnotering, mångdivisionella eller funktionsindelade organisationer, och marknadens hierarki (monopoler och oligopoler, plus både extern och intern reglering). Industrin (ofta stödd av den militära sektorn) krympte tjänsterna vilka återhämtade sig först senare.

¹¹ 23,5 milj. år 2002.

¹² 9,5 milj. år 2002.

Men så långt hinner inte Trenter. Han slutar skriva på gränsen till den nya världen, och det sista företag han beskriver står fortfarande med en fot i det förflutna, om än på resolut marsch in i framtiden. I "Sjöjungfrun" (1966)¹³ är företaget i centrum ett aktiebolag ("ett världsrederi"), som är verkligt stort (40 fartyg på 600 000 ton, 8 000 anställda; diversifierat). Företagsägaren är inte bara en person som har ärvt gamla pengar: han är ett "organisationsnille och finansgeni". Samtidigt som en "obegåvad" arvinge kastas ut, anställs professionella människor. I ljuset av detta går även en av arvtagarna på en Handelshögskola. Bolaget är internationaliserat; det finns t o m utländska chefer. Två intressanta tecken på de nya tiderna är att mördaren (fru till en av arvtagarna) är socionom (pol.mag, arbetar med bistånd), och att "alla har en Amazon"...

Vad är det då som kommer på att hända? Svaret på denna fråga finns i senare böcker, skrivna efter Trenters tid. Men hans arvingar, Maj Sjöwall och Per Wahlöö, vilka har erövrat deckarmarknaden inte bara i Sverige utan även i Tyskland med sin deckarserie på tio böcker, *Roman om ett brott* (1965-1975), skriver inte om företagare. De brott som de beskriver är framför allt sociopatologiska och politiska, varken privata eller motiverade av pengar. Nu kommer även organiserad brottslighet in i bilden – för att stanna. Man kan hävda att deras *Polis, polis, potatismos* (1970) är ett undantag eftersom den beskriver en "Palmgren-koncern" (som faktiskt påminner om Trenters Snellrederi), men poängen med koncernen är att den är en fasad för olagliga affärer, politiskt dubiösa handlingar (vapenhandel med Afrika med tyst stöd av regeringen) och även privat fusk. Palmgren blev mördad av en före detta anställd vars liv blev förstört som en följd av nedskärningar i koncernen. Författarnas åsikter

¹³ Harry Friberg hittar sent en kväll i sin ateljé en barnvagn innehållande ett litet barn. Ingen verkar rå om barnet, som är en mycket välklädd flicka och dessutom försedd med en guldlänk med en berlock i form av en sjöhäst. Friberg anställer sköterskor och beslutar att på egen hand forska i barnets bakgrund. Han får upp ett spår som leder till Göteborg då ett stor rederi använder en sjöhäst som symbol. Flera kidnappningsförsök görs mot barnet, som länge är i Fribergs vård, men kidnapparna avslöjas, vilket också barnets rätte far gör och orsaken till varför barnet skulle ha svävat i fara hos modern kommer fram.

om företagens värld kan kort sammanfattas av följande citat: "Vad tror du Broberg håller på med? – Någon sorts ekonomisk fiffel av stora mått" (108).

Varför är det viktigt att påpeka att mördaren i "Sjöjungfrun" är socionom? Ett svar hittar vi i Helene Turstens bok som jag kommer att analysera härnäst. En av hennes romanfigurer berättar om sin ungdom 1963:

I ett anfall av övermod svarade jag på en annons; "språkbegåvad ung dam får plats på kontor". I Stockholm. (...) Jobbet var ett skitgöra. Efter ett år hade jag fått nog och sökte till socialhögskolan. Alla sökte till socialhögskolan på den tiden! (Thursten: 142-143).

Som det blev förklarat för mig under en intervjurunda med generaldirektörer 1984, var det inte bara före detta jordbrukare som sökte sig till sociala tjänster under 60-talet utan även arvingar till familjeförmögenheter, främst av ideologiska skäl (Czarniawska, 1985). Antalet offentliganställda var 200 000 år 1925, 500 000 år 1950, 700 000 år 1965, och 1 200 000 år 1975 (Tarschys, 1978). Inte undra på att stora organisationerna hos Sjöwall och Wahlöö är myndigheter (särskilt polisen beskrivs detaljerat, vilken också är typiskt för den genre som kallas polisroman hellre än klassisk deckare.) Bilden betecknas också av påtagligt många kontakter med USA (hos Trenter var det framför allt Europa). Och Volvobilar körs överallt!

Nya nya tider

*Vad hände sen? Helene Tursten, Den krossade tanghåsten (1998)*¹⁴

Helene Turstens bok är mycket intressant i detta sammanhang eftersom den kunde vara en fortsättning på "Sjöjungfrun".¹⁵ Den låter som "Snell-rederiet trettio år senare". Vad som har hänt under dessa trettio år? Rederiet har blivit sålt, pengarna investerades i fastigheter, som i sin tur blivit sålda till förmån för att starta en mäklarfirma.

Dess ägare behövde inget kontor: "Han bevakade all världens börser på sina datorskärmar... Hans mäklare sköter allt det löpande med aktieaffärerna" (84). Richard von Knecht "hade en oerhörd framgång på börserna under det glada åttiotalet" (39), men han var redan "[f]ödd adel och rik. Skicklig affärsman, aktieklippare och en av Göteborgs största kändisar. Enligt A-ekonomi är han ett affärsgeni..." (10).

Ett nätverk är mycket viktigt för hans affärer, men det består inte av familjen utan av en "herrklubb" (med sitt ursprunget i gymnasiet, inte i lumpen):

De tillhörde samma kompisgäng under gymnasietiden. De höll ihop i vått och torrt genom åren. Med tiden tillkom diverse flickvänner och fruar. Vi fick vara med på vårbalen och nyårsfesten som anordnades varje år. Annars var vi tjejer rätt så utanför, faktiskt. Det var som en herrklubb, eller en orden" (15).

¹⁴ Med en tung, dov duns slog Richard von Knecht i den regnvåta kullerstenen på Molinsgatan i Göteborg. Kriminalinspektör Irene Huss börjar utreda vad som ser ut som ett självmord i en förmögen överklassfamilj. Men fler människor mister livet i denna jakt på fallna miljonärer, mc-gång, knarklangare och utpressare.

¹⁵ Skillnaden består i att det är en göteborgs-, och inte stockholmsfamilj, men bortsett från detta finns det många likheter även i själva intrigen.

Det är värt att tillägga att den som talar inte är någon hemmafru, utan en känd rättsmedicinare, alltså en kvinna med hög professionell status. Ändå var hon inte tillåten i gänget.

Efter militärtjänsten skickades Richard till Oxford för att studera ekonomi, men han "tog sin civilekonomexamen på Handelshögskolan i Stockholm" (92).¹⁶ Han har praktiserat på ett börsmäklarföretag eftersom, med hans egna ord, "[d]et är alltid nyttigt att samla erfarenheter från andra branscher, innan man blir fast inom en" (93). Utbildad och erfaren, och beredd framför allt på en finansiell verksamhet. Någon "organisationsförmåga" är inte längre viktig.

Von Knechts kompisar är också aktiva i mäklarfirmor eller fastighetsbranschen. Andra företag som skymtar i bilden är Swedish Data ("klick, klick"), och showbusiness. Stora organisationer är polisen (Tursten förenar en klassisk deckare med polisromanen), och sjukvården (som "fungerar än", som en av romanfigurerna profetiskt säger). Bilar som man kör är Saab 900, BMW, Audi, Porsche (Volvo har försvunnit).

En annan ny teknologi, bortsett från datorer, är X-2000, som inför nya vanor:

Det var första gången hon befann sig på ett snabbtåg. Redan innan hon satte sig, insåg hon att hon var helt fel. Hon hade varken dräkt, högklackade skor, portfölj eller portabel dator (139).

Samhället fick nya problem, som inte hade funnits hos Trenter, men inte heller hos Sjöwall och Wahlöö: invandrare, narkotika, AIDS, och Hells Angels. Sådana kommer att bli huvudmaterial för Henning Mankells beskrivningar av 1990-talet. Och den nya ekonomin står på tröskeln, även om "det glada åttiotalet är över för de flesta" (181).

¹⁶ Det är enda gången Tursten sviker Göteborg...

*Ny ekonomi: David Lagercrantz: Stjärnfall (2001)*¹⁷

Den värld som David Lagercrantz skildrar, om än med vissa drag av karikatyr, summerar väl det tillstånd som har kommit att kallas för "en ny ekonomi". Den nya ekonomin var en produkt av det som Djelic beskrev som "korporativ kapitalism". Även om det fortfarande fanns både traditionella industriföretag och en växande skara tjänsteföretag stod två typer av organisationer i fokus för den allmänna uppmärksamheten: finansbolag och dataföretag. Och det är just sådana företag som står i centrum av Lagercrantz berättelse: en stor internationell bank, och ett litet börsnoterat elektronikföretag. Det sistnämnda grundades kring en uppfinning, med uppfinnaren som den ursprunglige ägaren, vilket är typiskt för Sverige men även för de flesta dataföretag. I bakgrunden står media, men även sådana aktörer som underrättelsetjänsterna: CIA, KGB (FSB), Finanspolisen, och sist men inte minst, ett ryskt maffiasyndikat.

Kontakterna är globala, men USA står fortfarande i centrum. Till skillnad från Trenters böcker finns här dock en stark kritisk och moralisk underton. Sensmoralen är mycket tydlig: "Ett arbete, vars legitimitet bygger på några siffror på en dataskärm är inte värdigt" (178). Till detta läggs en bitter kommentar från uppfinnaren: "De som köper aktier i mitt bolag vet inget om mitt system (...) De bryr sig bara om kursen går upp, så att de kan sälja med vinst och satsa på något annat som de inte begriper. De borde börja med bingo" (97).

Läsaren, som misstänker att Lagercrantz, liksom Sjöwall och Wahlöö före honom, demoniserar företagsvärlden, kan trösta sig med att läsa en baksidestext skriven av Björn Davegårdh, chefredaktör för *Börsveckan*, som säger: "Jag har aldrig läst en bättre skildring av finansvärldens skrämmande sidor".

¹⁷ När börsen kraschar sprids ett rykte om att två personer har mördats i Stockholm, den unga analytikern Elin Friman som förhäxat många män och den berömde uppfinnaren André Borg. Men hur kunde dåden så snabbt bli kända på börsen, som om marknaden ryckte till redan när skotten brann av? Hur kunde en rad mäklare känna till detaljer i mordet innan kropparna ens hittats? Daniel Mill, en avhoppad aktieanalytiker och ensamstående far, dras in i dramat och kommer en ny brottslighet på spåren, där de stora pengarna tjänas på människors tro och tvivel.

Lagercrantz bok skiljer sig också på ett annat sätt från de deckare nämnda ovan. Den innehåller en teori om fenomenet, eller snarare flera teorier om flera fenomen som betecknar nutiden. På så sätt ansluter han sig till en ny trend i deckargenren (där Sara Paretsky kanske är ett ledande exempel). Deckarförfattare – och fler och fler skönlitterära författare skriver i deckarform – inte bara beskriver en värld men reflekterar också över den. Ibland konkurrerar de på detta sätt med forskarna, ibland lånar de från dem. Lagercrantz teori om börsen är lånad från John Kenneth Galbraith, vilket författaren erkänner. Däremot kommer han med en intressant reflektion gällande bilden av företag i media – som är intressant också därför att det även gäller hans bok.

Journalister är svåra att muta, men lätta att lura och det av ett enkelt skäl: de vill att världen ska vara underhållande som en Hollywoodfilm. Verkligheten får mest tittare då. Ett bolag bör därför vara antingen succé eller fiasko, direktören hjälte eller skurk och alla andra – som varken är onda eller goda – bör närma sig arketyperna; den feiga, den snåla, den modiga, den fantasilösa, den extravaganta... i stort ser media världen med samma lins... och den linsen färgas av den rådande åsikten. (136-137)

Hans förklaring till detta är kanske inte särskilt övertygande (han småpsykologiserar i detta sammanhang) men observationen är mycket insiktsfull. Betyder det att, i brist på intressant presenterad forskning, och ett svagt intresse för litterär konst bland forskarna, så kommer de skönlitterära författarna tränga sig in på mark som tidigare reserverats åt samhällsvetenskapen?

Deckare och forskare

Jag föredrar att vara optimistisk. Som jag ser det, finns det flera spännande möjligheter – vissa välkända, andra

mindre kända – för ett samspel mellan skönlitteratur och samhällsvetenskap; i detta fall företagsekonomi.

Den första möjligheten är att skönlitterära författare använder sig av en redan existerande teori – såsom Lagercrantz har gjort med J.K. Galbraith. Detta har faktiskt gjorts många gånger (Freuds teorier är det bästa exemplet), men det gäller sällan företagsekonomiska teorier. Detta i sin tur beror på att många författare inte bryr sig om att förstå företagsmiljön, med kända undantag som Franz Kafka, Italo Svevo och Charles Bukowski. Man får hoppas att den nya trenden i deckarromaner – intresse för arbetsplatser och för samhällsvetenskapliga teorier – kommer att hålla i sig.

Kafka, Svevo och Bukowski har dock valt en annan linje, och det är den andra möjligheten. De har kommit med egna teorier. Har de konkurrerat ut samhällsvetarna? Knappast. Robert Musil har lagt fram en komplett teori om moderniteten i sin "Mannen utan egenskaper", men det har inte hindrat, snarare uppmuntrat, en riklig flora av modernitetsteorier.

Den tredje möjligheten är att samhällsvetare gör en "närläsning" av skönlitteratur, såsom jag försökt göra i denna text (men se även Czarniawska-Joerges & Guillet de Monthoux, 1994).

Den fjärde möjlighet, som inte utesluter de tre andra, är att forskare lär sig nyttiga grepp från författarna (snarare än från journalisterna, om Lagercrantzs observation håller). Detta är faktiskt den möjlighet som jag förespråkar (Czarniawska, 1999) och som Johan Asplund praktiserar med lysande resultat. Och vid just detta tillfälle

tänker jag lämna min post åt de unga forskarna med en kommentar om Stieg Trenter som de kan försöka sig applicera på sina arbeten:

Stieg var ju noga med att varje kapitel skulle sluta på sådant sätt att läsaren kände sig tvungen att fortsätta med nästa. (K.W. Gullers, i Sörmark, 1982:23)

Referenser

- Arell, Nils (1987a) Från plog till dator. I: Törnqvist, Gunnar (red.) *Svenskt näringsliv i geografiskt perspektiv*. Malmö: Liber, 31-55.
- Arell, Nils (1987b) Jordbruk och livsmedel. I: Törnqvist, Gunnar (red.) *Svenskt näringsliv i geografiskt perspektiv*. Malmö: Liber, 56-119.
- Asplund, Johan (1982) Stieg Trenters gåtor. I Broberg, Jan (red.) *En bok om Stieg Trenter*. Bromma: Jury, 81-98.
- Czarniawska, Barbara (1985) The ugly sister: On relationships between the private and public sectors in Sweden. *Scandinavian Journal of Management Studies*, november, 83-103.
- Czarniawska, Barbara (1999) *Writing management*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Czarniawska-Joerges, Barbara & Guillet de Monthoux, Pierre (1994) (red.) *Good novels, better management*. Reading, UK: Harwood Academic Publishers.
- Darnton, Robert (1984) The great cat massacre and other episodes in French cultural history. London: Penguin.
- Djelic, Marie-Laure (1998) Exporting the American model: The postwar transformation of European business. Oxford: Oxford University Press.
- Fredriksson, Lilian (1982) Stieg Trenters deckare. I Broberg, Jan (red.) *En bok om Stieg Trenter*. Bromma: Jury, 146-166.
- Fredriksson, Karl G. (1982) Stieg Trenters miljöer. I Broberg, Jan (red.) *En bok om Stieg Trenter*. Bromma: Jury, 64-80.
- Ginzburg, Carlo (1976/1997) The cheese and the worms: The cosmos of a sixteenth-century miller. John Hopkins University Press.
- Holmström, Arne (1982) Så här började det -. I Broberg, Jan (red.) *En bok om Stieg Trenter*. Bromma: Jury, 24-32.
- Jacques, Roy (1996) Manufacturing the employee. Management knowledge from the 19th to 21st centuries. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lundin, Bo (1982) Stieg Trenter och den långa fotografen. I Broberg, Jan (red.) *En bok om Stieg Trenter*. Bromma: Jury, 10-17.
- Löfgren, Orvar (1993) Materializing the nation in Sweden and in America. *Ethnos*, 3-4: 161-96.
- Sörmark, Sven (1982) Stieg Trenters deckarhjärte (och polis). I Broberg, Jan (red.) *En bok om Stieg Trenter*. Bromma: Jury, 18-23.
- Tarschys, Daniel (1978) *Den offentliga revolutionen*. Falköping.
- Winroth, Karin (1999) *När management kom till advokatbyrån*. Göteborg: BAS.